

Το πολιτισμικό μας πρόβλημα στην προοπτική της Ευρωπαϊκής Ενοποίησης

Η απόφαση των δώδεκα κρατών-μελών της ΕΟΚ για την ευρωπαϊκή ενοποίηση, δηλαδή την κατάργηση των εθνικών, γλωσσικών, πολιτισμικών οριοθετήσεων, αποτελεί ασφαλώς την πιο σημαντική εξέλιξη στο δεύτερο μισό του εικοστού αιώνα. Και εύλογα προκαλεί, πλάι στους ενθουσιασμούς και τα οράματα, ερωτηματικά και ανησυχίες.

Τις αρνητικές αντιδράσεις τροφοδοτούν οι σημερινές μη ικανοποιητικές προϋποθέσεις που κινδυνεύει να προκαθορίσουν αποφασιστικά τις μελλοντικές εξελίξεις:

α. Η ενοποίηση της Ευρώπης δρομολογείται με βάση οικονομικο-πολιτικά κριτήρια, που δεν μπορεί να έχουν υπερεθνικό και διαταξικό χαρακτήρα.

β. Οι αποφάσεις λαμβάνονται από τις κυβερνήσεις, όχι από τους λαούς, και — μέσα στα πλαίσια της ελευθερίας δυτικού τύπου — δεν είναι αναστρέψιμες.

γ. Πέρα από κάποιες γενικές διακηρύξεις αρχών, οι διαδικασίες προχωρούν χωρίς καμιά σοβαρή μελέτη και προετοιμασία (σε κεντρικό ή περιφερειακό επίπεδο) για την αντιμετώπιση των σύνθετων προβλημάτων που θ' ανακύψουν στο πεδίο του πολιτισμού.

* Σε ποια πολιτισμική βάση θα οικοδομηθεί η μελλοντική ενιαία Ευρώπη;

* Ποια θα είναι τα επιδιωκόμενα διαρθρωτικά χαρακτηριστικά του αυριανού κοινού ευρωπαϊκού πολιτισμού;

* Ποια θα είναι η θέση των τοπικών πολιτισμικών συστημάτων μέσα σ' αυτόν; Έχουν πιθανότητες να επιβιώσουν ή θα εξαφανιστούν μέσα στο χωνευτήρι που θα προκύψει από τη δυνατότητα ελεύθερης μετακίνησης, εγκατάστασης, ιδιοκτησίας και εργασίας;

* Ποιες είναι οι στρατηγικές επιλογές σ' αυτό το πεδίο και ποιες οι τακτικές μέσα από τις οποίες θα επιδιωχθεί η πραγμάτωσή τους; Πώς θα εξασφαλισθεί μια σχετική ισοτιμία των πολιτισμικών συνιστωσών, ώστε όλες οι πολιτισμικές ομάδες να συμβάλουν σε μια σύνθεση που θα είναι αντάξια της πλούσιας και πολυμερούς πολιτισμικής μνήμης και εμπειρίας που κουβαλούν οι ευρωπαϊκοί λαοί και οι τοπικές κοινωνίες στο σύνολό τους;

* Ή μήπως δεν υπάρχει λόγος ή σκοπιμότητα προγραμματικών επιλογών και στόχων και αρκούν οι οικονομικές, νομοθετικές και πολιτικές ρυθμίσεις; Μήπως, αντίθετα, είναι σκοπιμότερο να αφεθεί στην ίδια τη δυναμική των πραγμάτων η διαμόρφωση της πολιτισμικής φυσιογνωμίας της ενωμένης Ευρώπης; ή — ακό-

μη παραπέρα — μήπως δεν τίθεται και ζήτημα επιλογών, αφού η σύνθεση έχει — αργά και αθόρυβα — συντελεσθεί και ο κοινός ευρωπαϊκός πολιτισμός είναι ήδη μια ζωντανή πραγματικότητα, που η πράξη ενοποίησης έρχεται απλώς να επικυρώσει και να θεσμοθετήσει;

Στα ερωτήματα αυτά, και ενώ η απόσταση που μας χωρίζει από την οικονομική ένωση είναι μικρότερη από δύο χρόνια, κανείς ευρωπαίος, υπεύθυνος παράγοντας ή απλός πολίτης, δεν είναι έτοιμος ν' απαντήσει. Κι αυτό είναι ίσως το πιο δυσόϊονο.

Ο πολιτισμός δεν είναι βέβαια μια περιθωριακή και επουσιώδης πλευρά της ζωής μας. Είναι το πεδίο διαρθρωτικής και σημασιοδοτικής δραστηριότητας που ορίζει τη θέση και τη σχέση του ανθρώπου με τον Κόσμο, του ατόμου με την κοινωνία, τις διαπροσωπικές και διαταξικές σχέσεις, τους κανόνες και τις αξίες που ρυθμίζουν την ατομική και συλλογική ζωή, μ' ένα λόγο, τα κοσμοθεωρητικά και βιοθεωρητικά μοντέλα πάνω στα οποία διαρθρώνεται και λειτουργεί μια κοινωνία. Έτσι, ο πολιτισμός δημιουργεί και οργανώνει μια κοινωνική σφαίρα γύρω από τον άνθρωπο, η οποία είναι τόσο απαραίτητη για την ύπαρξη κοινωνικής ζωής, όσο απαραίτητη είναι η βιόσφαιρα για την ύπαρξη οργανικής ζωής.

Επομένως, το πολιτισμικό σύστημα μιας εθνοφυλετικής κοινότητας δεν είναι όπως ένα ρούχο που θα τ' αλλάξει μαζί με τη μόδα. Εμπεριέχει τα γενετικά και συνεκτικά στοιχεία, το νόημα και το σκοπό ύπαρξης της συγκεκριμένης πολιτισμικής ομάδας. Η εξαφάνισή του συνεπάγεται και την ιστορική εξαφάνιση της κοινότητας, ως υπόστασης με αυτά τα πολιτισμικά γνωρίσματα και με αδιάλειπτη αυτοσυνειδησία.

Και είναι βέβαια δύσκολο να φανταστούμε μια οποιαδήποτε εθνοφυλετική ομάδα (τοπική ή ευρύτερη) που να προσβλέπει στην ευρωπαϊκή ενοποίηση με την ελπίδα ν' αποβάλει τη γλώσσα, τη θρησκεία, την ιστορική μνήμη, τις παραδόσεις, τις αξίες της, ό,τι εν γένει συνιστά την πολιτισμική της ταυτότητα, προκειμένου να μεταμορφωθεί σε κάτι άλλο, ξένο προς τον εαυτό της.

Είναι γι' αυτό λοιπόν που ο πολιτισμός συνιστά ένα από τα πιο ζωτικά και ακανθώδη προβλήματα, που έχει — και πρέπει — ν' αντιμετωπίσει σήμερα η αυριανή ενιαία Ευρώπη· αν βέβαια έχει τη θέληση και την πρόνοια να μη γίνει ο ηθικός αυτουργός των δοκιμασιών του εικοστού πρώτου αιώνα· δοκιμασιών που θα μπορούσαν να προκύψουν είτε από τα εθνικοαπελευθερωτικά κινήματα των πολιτισμικά περιφερειακών κοινοτήτων είτε από την απελπισμένη τρομοκρατική δράση των περιθωριακών πολιτικών μειονοτήτων, ενάντια στην ισοπεδωτική και ελεγχόμενη δημοκρατία ενός πιθανού αυταρχικού πολυεθνικού κράτους. Κατά μείζονα λόγο, οφείλουν να το αντιμετωπίσουν οι μικρές εθνοφυλετικές ομάδες που αποτελούν τις πιο αδύναμες συνιστώσες· προπάντων όταν σηκώνουν, όπως εμείς, θέλοντας ή μή, το βάρος και την ευθύνη μιας πολιτισμικής παράδοσης χιλιετηρίδων.

Αυτό ακριβώς το βάρος κι αυτή η ευθύνη μας υποχρεώνει, έστω κι αν δε μας ρωτά κανείς (ή, μάλλον, ακριβώς γι' αυτό!) να προβληματιστούμε βαθιά, να συζητήσουμε δημόσια, να διαμορφώσουμε επιτέλους απόψεις για το τί θέλουμε

εμείς και τί διεκδικούμε στο πεδίο του πολιτισμού μέσα σε μια Ευρώπη χωρίς σύνορα.

Σε συνέπεια μ' αυτό το αίτημα, θα επιχειρήσουμε να διατυπώσουμε τα κύρια σημεία μιας προβληματικής, βασισμένης σε μια ορισμένη θεωρία του πολιτισμού.

1. Μια κοινή παραδοχή για τον ορισμό της κουλτούρας είναι ότι η κουλτούρα *δεν είναι ποτέ ένα οικουμενικό σύνολο*, αλλά πάντοτε ένα *υποσύνολο*, οργανωμένο μ' έναν ιδιαίτερο τρόπο, που συναρτάται με τους όρους υλικής ύπαρξης και κοινωνικής οργάνωσης της ομάδας. Σχηματίζει μια κλειστή περιοχή, *οριοθετημένη* από ορισμένα *διακριτικά γνωρίσματα* τόσο απέναντι σ' ένα ευρύτερο σύνολο όσο και απέναντι στη μη-κουλτούρα, που ορίζεται από ό,τι δεν μετέχει σ' έναν τύπο ζωής ή συμπεριφοράς.

Ο ορισμός αυτός θέτει πρώτα απ' όλα υπό αμφισβήτηση την ιδέα της ύπαρξης ενός κοινού ευρωπαϊκού πολιτισμού, που να αντιστοιχεί όχι σε μία, ομοιογενή και ομόγλωσση κοινότητα, αλλά σε πολλούς λαούς και πολλαπλάσιες κοινότητες, με διαφορετικούς όρους υλικής ύπαρξης, διάφορες γλώσσες, διαφορετικές παραδόσεις. Κι αυτό γίνεται σαφέστερο από δυο άλλους ουσιώδεις προσδιορισμούς της κουλτούρας:

2. Η κουλτούρα εμφανίζεται ως *σύστημα σημείων*: Από δω απορρέει ο δομιστικός και σημασιοδοτικός χαρακτήρας της. Οι ιδιαίτερες σημειωτικές νόρμες μιας δοσμένης κουλτούρας συνιστούν τα τυπολογικά της γνωρίσματα.

3. Τα πολιτισμικά φαινόμενα ορίζονται ως *δευτερογενή πρότυπα συστήματα*, που σημαίνει πως είναι παράγωγα της φυσικής γλώσσας. Καμιά κουλτούρα δεν μπορεί να υπάρξει, αν δεν έχει στο κέντρο της τη δομή της φυσικής γλώσσας. Και καμιά γλώσσα δεν μπορεί να υπάρξει αν δεν είναι βαθύτατα ενταγμένη στο πολιτισμικό περιβάλλον.¹

Σύμφωνα με τα παραπάνω, είναι δύσκολο να νοηθεί μια ευρωπαϊκή κουλτούρα ως ενιαίο συνεκτικό σύστημα, που ωστόσο, κατά παράβαση του ιστορικού κανόνα, να αντιστοιχεί σε περισσότερες φυσικές γλώσσες και συνεπώς κοινωνικά και πολιτισμικά περιβάλλοντα. Έτσι, αυτό που ορισμένοι ιστορικοί του πολιτισμού έχουν ονομάσει «*ελληνο-δυτικό πολιτισμό*», μεταφράζεται, με αυστηρούς όρους, σε ένα σύνολο διαφορετικών πολιτισμικών συστημάτων, με κάποια κοινά δομικά γνωρίσματα, τα οποία, στην εποχή μας, πρέπει ίσως να θεωρούνται παγκόσμια. Γνωρίσματα που δεν εμποδίζουν, μέσα στα πλαίσια αυτού του «ελληνοδυτικού»

1. Βλ. λ.χ. J. Lotman-B. Ouspenski, «Για το σημειωτικό μηχανισμό της κουλτούρας», μτφρ. Άρη Μπερλή, *Σπείρα* (Β' περ.), αρ. 1 (1984), σ. 105-106. Επίσης: Umberto Eco, "Social Life as a Sign-System", στον τόμο: D. Robey (ed.), *Structuralism*, Oxford, Clarendon Press, 1973. A.J. Greimas, *Sémiotique et sciences sociales*, Paris, Seuil, 1976, σσ. 49-50 (κεφ. "La dimension sémiotique de la société").

Ας μην ξεχνούμε πως οι μεγάλοι παραγωγοί μαζικής κουλτούρας είναι σήμερα, κοντά στις ΗΠΑ, οι χώρες της Άνω Ανατολής. Στην πράξη, λοιπόν, ο κοινός ευρωπαϊκός πολιτισμός, πλάθεται ήδη και ίσως θα συνεχίσει να πλάθεται πιο συντονισμένα στο μέλλον, όχι καθόλου από τα προϊόντα κάποιων εξωτικών πολιτισμών (που θα είχε επιτέλους κάποιο ενδιαφέρον), αλλά βάσει διεθνών συνταγών, από τα τηλεοπτικά υποπροϊόντα της σημερινής δυτικόφρονης Ιαπωνίας, Κορέας ή Ταϊβάν.

λεγόμενου πολιτισμού, να διαμορφώνονται αντίπαλα και ασυμβίβαστα μεταξύ τους συστήματα, όπως, στο κοσμοθεωρητικό επίπεδο, μονιστικές και δυϊστικές κοσμολογίες ή καπιταλισμός και σοσιαλισμός, στο οικονομικο-κοινωνικό επίπεδο. Άρα, δεν δικαιώνεται θεωρητικά καμιά ιδιαίτερη συνεκτική σχέση ανάμεσα στα πολιτισμιά συστήματα της ευρωπαϊκής ηπείρου, τουλάχιστον σε σχέση με την ευρύτερη περιοχή της μεσογειακής λεκάνης, για παράδειγμα.

Όσο για τη δυνατότητα συγκρότησης στο μέλλον ενός κοινού ευρωπαϊκού πολιτισμικού μοντέλου, αν λάβουμε υπόψη την αμοιβαία και αναγκαστική συνάρτηση γλώσσας-κουλτούρας, η πιθανότερη εξέλιξη σ' αυτή την κατεύθυνση είναι να επικρατήσει μια γλώσσα και μια κουλτούρα, εξοβελίζοντας τις άλλες.

Ένα πρέπει να είναι ξεκάθαρο: ότι η ενοποίηση της Ευρώπης είναι ένα εγχείρημα οικονομικής και πολιτικής σκοπιμότητας, μια τεχνητή ασφαλώς επέμβαση ενάντια στους νόμους που διέπουν την εξέλιξη των κοινωνιών και των πολιτισμών. Βέβαια δεν είναι η πρώτη. Από το δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο κι εδώ έχουμε συνηθίσει σε τέτοιους βιασμούς: διχοτόμηση εθνοφυλετικών ενοτήτων (Γερμανία, Κορέα, Βιετνάμ), εμφύτευση ενός κράτους σε αλλότριο έδαφος (Ισραήλ) κ.λπ. Ας αρκεστούμε στο αυτονόητο ότι ένα τέτοιο εγχείρημα, για να έχει τη συναίνεση και συνεργασία των ενδιαφερομένων, θα πρέπει — τουλάχιστον προκαταρκτικά — να συμφέρει όλους: δηλαδή να λαμβάνει πρόνοια για την εναρμόνιση των διαφορετικών συμφερόντων και τον αποκλεισμό εξελίξεων που θα ευνοούν μονομερώς κάποιους και θα ζημιώνουν άλλους.

Ένα πρώτο λοιπόν αίτημα που αναδύεται είναι ότι — για ν' αποτραπεί η επικράτηση μιας ευρωπαϊκής γλώσσας - και - κουλτούρας πάνω στις άλλες — είναι απαραίτητο να κατοχυρωθεί μια ουσιαστική και πλήρης ισοτιμία μεταξύ των ευρωπαϊκών γλωσσών. Και δεν αρκεί βέβαια εδώ μια απλή διακήρυξη αρχών (που υπάρχει). Πρέπει όλες οι ευρωπαϊκές γλώσσες ν' αποκτήσουν την ίδια «ανταλλακτική αξία», δηλαδή η γνώση τους (διατήρηση ή εκμάθηση) να εξασφαλίζει τα ίδια ακριβώς πλεονεκτήματα, να είναι εξίσου «εμπορεύσιμη» / αξιοποιήσιμη. Κι αυτό δεν μπορεί να γίνει παρά μόνο με κανονιστικές παρεμβάσεις των κεντρικών οργάνων της Κοινότητας. Αν αφεθούμε στη δυναμική των πραγμάτων, η ελληνική γλώσσα θα είναι πιθανότατα η πρώτη που θα εξαφανισθεί.

Μιαν άλλη συμπληρωματική διάσταση αποκαλύπτει ο ορισμός της κουλτούρας ως *μη κληρονομικής μνήμης της κοινότητας*: μιας μνήμης που εκφράζεται σ' ένα σύστημα απαγορεύσεων, περιορισμών και εντολών. Εφόσον μια κουλτούρα αναγνωρίζει την ύπαρξη της μόνο μέσα από την αναγνώριση των σταθερών κανόνων της μνήμης της, η συνέχεια της μνήμης και η συνέχεια της ύπαρξής της ταυτίζονται.

Από την άλλη μεριά, θεωρείται ότι η *συλλογική μνήμη έχει ορισμένα όρια*. Η χωρητικότητα της συλλογικής μνήμης καθορίζει την απόσβεση ορισμένων «κειμένων» και την εγγραφή άλλων. Η επιλογή των γεγονότων και εμπειριών που θα μεταλλαγούν σε «κείμενα», δηλαδή θ' αξιολογηθούν ως «ουσιώδη» και θ' απομνημειωθούν, πραγματοποιείται κάθε φορά σύμφωνα με τις ιδιαίτερες σημειωτικές νόρμες της δεδομένης κουλτούρας. Σε περιόδους οξείας κοινωνικής

διαπάλης στο χώρο της κουλτούρας, όπως μπορούμε να υποθέσουμε πως θα είναι οι πρώτες δεκαετίες της ευρωπαϊκής ενοποίησης, δημιουργούνται επιτακτικές πιέσεις να λησμονηθούν ορισμένες απόψεις της ιστορικής εμπειρίας και ν' απομνημειωθούν στη θέση τους άλλες. Στη διαπάλη αυτή την πλεονεκτική θέση έχουν οι δυναμικές οικονομικά-πολιτικά-πολιτισμικά κοινωνίες ή ομάδες, των οποίων οι αξίες, ως άμεσα εκμεταλλεύσιμες, καθίστανται «ουσιώδεις» και επομένως απομνημονεύσιμες. Αντίθετα, οι κοινωνίες που βρίσκονται σε παρακμή συνοδεύονται από μίαν αδράνεια του μηχανισμού της συλλογικής μνήμης και από μια ολοένα αυξανόμενη τάση συστολής.

Ας συνυπολογίσουμε εδώ τον τεράστιο ρόλο που παίζουν ως μοχλοί εξωτερικής πίεσης για τις τοπικές κουλτούρες τα διεθνή μαζικά μέσα επικοινωνίας (ΜΜΕ), που δίνουν μια ακαταγώνιστη προτεραιότητα στα επείσαστα πολιτισμικά αγαθά, ενώ αντίθετα τα εγχώρια δεν έχουν καμιά δυνατότητα να ασκήσουν αντίδρομη πίεση, δηλαδή να υπάρξουν, σε διεθνές επίπεδο, ως ανταγωνιστές. Αξίζει να σταθούμε σ' αυτό το φαινόμενο. Η προτεραιότητα που παίρνουν στην κοινή ευρωπαϊκή συνείδηση τα πολιτιστικά προϊόντα που διακινούνται από τα διεθνή ΜΜΕ δεν οφείλεται βέβαια στην ανώτερη αξία τους έναντι άλλων που δεν έχουν αυτή τη δυνατότητα. Δεν μπορεί καν να υποστηριχθεί πως είναι φορείς των πιο αντιπροσωπευτικών ή έστω των κοινών ευρωπαϊκών αξιών. Απλούστατα, γιατί δεν προκύπτουν από καμία τέτοιου είδους προσπάθεια ή επιλογή. Διέπονται κυριότατα, αν όχι αποκλειστικά, από τους νόμους της ελεύθερης αγοράς. Που σημαίνει, κοντά σε άλλα, φτηνότερα και ενδεχομένως ευτελέστερα προϊόντα που σημαίνει, πάνω απ' όλα, δίκτυα διαφήμισης και διακίνησης. Και σ' αυτό το πεδίο, τα ΜΜΕ, ως αυτόνομοι ιδεολογικοί μηχανισμοί (με την αλτουσεριανή έννοια) παρεμβαίνουν κυριαρχικά και δημιουργούν τεχνητά, δηλαδή ανεξάρτητα από τη δυναμική των πραγματικών αντιθέσεων, μια συντριπτική συσσώρευση ευνοϊκών παραγόντων για τα πολιτισμικά αγαθά των ισχυρών παραγωγών (εξωευρωπαϊκών² ή ενδοευρωπαϊκών), εξουδετερώνοντας οποιαδήποτε κοινωνική διαλεκτική, στο πεδίο των πολιτισμικών αξιών και αγαθών. Δε θα 'ταν λοιπόν υπερβολή να πούμε ότι προχωρούμε προς την ευρωπαϊκή ενοποίηση υπό συνθήκες ενός ανεξέλεγκτου πολιτισμικού βιασμού, που αν δεν αλλάξουν, με συνειδητές και δραστικές ρυθμίσεις εξισορρόπησης, θα οδηγήσουν, με μαθηματική ακρίβεια, μέσα από το μηχανισμό μνήμης - λήθης που αναφέραμε, στην εκτόπιση μεγάλου τμήματος της συλλογικής μνήμης που στηρίζει τις περιφερειακές κουλτούρες, για να «χωρέσουν» τα πλέον «αξιομνημόνευτα» επείσαστα πολιτισμικά αγαθά. Αυτό, με τη σειρά του, μπορεί να επισπεύσει την αποδιοργάνωση της συνάρτησης *γλώσσα-κουλτούρα*, σε βαθμό που η αλλοτριωμένη μνήμη να απωθεί στο περιθώριο την τοπική γλώσσα. Κι έτσι, περιφερειακές κουλτούρες όπως η δική μας, να οδηγούνται με ταχύτερους ρυθμούς στην αποδυνάμωση και εξαφάνιση, ως ενιαία συλλογική οντότητα. Ένα πρώτου μεγέθους πρόβλημα είναι λοιπόν πώς να συμβιβαστεί η *μαζική κουλτούρα* της εποχής μας με την *πολιτισμική ιδιαιτερότητα*.

Ένα άλλο κεφαλαίωδες πρόβλημα είναι η μελέτη και διευκρίνιση των ευρω-

παϊκών πολιτισμικών συστημάτων στη βάση μιας έγκυρης τυπολογίας, που να επιτρέπει να ελέγξουμε αν είναι συμβατά μεταξύ τους, αν επιδέχονται κάποιου είδους οργανική συνάρθρωση και πώς!

Όσο ξέρουμε, τέτοιες μελέτες, που να καλύπτουν αξιόπιστα όλο το φάσμα των ευρωπαϊκών πολιτισμικών συστημάτων, απουσιάζουν. Και οι υπάρχουσες μελέτες βασίζονται σε διαφορετικά ή ανεπαρκή τυπολογικά κριτήρια.

Ένα ενδιαφέρον τυπολογικό κριτήριο που θα μπορούσε να φωτίσει το πρόβλημα της συμβατότητας των συστημάτων που θέσαμε παραπάνω είναι τα κριτήρια που προτείνει — και χρησιμοποιεί για τις κουλτούρες των λαών της ΕΣΣΔ — η λεγόμενη Σχολή της Μόσχας — Ταρτού.³

Οι Lotman και Ouspenski, διακρίνουν τις κουλτούρες σ' εκείνες που στρέφονται κυρίως προς το *περιεχόμενο* (σημαινόμενα) και σε εκείνες που στρέφονται κυρίως προς την *έκφραση* (σημαίνοντα).

Μια κουλτούρα που στρέφεται προς το περιεχόμενο, έχει ως κύρια αντίθεση τη σχέση: *οργανωμένο vs ανοργάνωτο*. Καταφάσκει το σκέλος «οργανωμένο», που αντιστοιχεί στον «κόσμο» (με την αρχαία έννοια, δηλαδή στην αρμονία), και αντιτίθεται στην «εντροπία» (δηλαδή στη ροπή που οδηγεί στο χάος). Αντιλαμβάνεται πάντα εαυτήν ως ενεργητική αρχή που πρέπει να επεκταθεί και θεωρεί τη μη-κουλτούρα ως τη σφαίρα της δυνάμει επέκτασής της.

Από την άλλη, μια κουλτούρα που στρέφεται κυρίως προς την έκφραση, έχει ως βασική αντίθεση τη σχέση: *ορθό vs λανθασμένο*. Εδώ, μπορεί να μην υπάρχει καμιά απόπειρα επέκτασης. Αντίθετα, είναι πιθανό η κουλτούρα να τείνει να περιορισθεί στα όριά της, να διαχωρίσει εαυτήν από καθετί προς το οποίο αντιτίθεται. Η *μη-κουλτούρα* ταυτίζεται εδώ προς την *αντι-κουλτούρα* κι έτσι δεν προφέρεται ως χώρος για την επέκταση της κουλτούρας.

Η εφαρμογή αυτής της τυπολογίας στα ευρωπαϊκά πολιτισμικά συστήματα θα μπορούσε να μας δείξει ποια απ' αυτά έχουν επεκτατικές και ποια απομονωτικές τάσεις κι επομένως ποια κινδυνεύει να επιβληθούν εις βάρος των άλλων.

Το μεγαλύτερο, τέλος, πρόβλημα αφορά την κατάσταση στο εσωτερικό των εθνοφυλετικών και γλωσσικών ομάδων. Η πολιτισμική ομοιογένεια ενός λαού είναι εν πολλοίς ένας μύθος. Όταν δεν έχουμε περισσότερα τοπικά πολιτισμικά συστήματα, έχουμε την αντίθεση *παραδοσιακό vs σύγχρονο*, που αντιστοιχεί στη διχοτομία *λαϊκό vs λόγιο* ή, σαφέστερα, *αγροτικό vs αστικό*, όπως ισχύει για τη δική μας νεώτερη πολιτισμική ιστορία.

Για την ελληνική κουλτούρα λοιπόν θα λέγαμε ειδικότερα ότι έχει μελετηθεί, όσο έχει μελετηθεί, μόνο το πρώτο σκέλος, δηλαδή η παραδοσιακή κουλτούρα των αγροκτηνοτροφικών κοινοτήτων της υπαίθρου, ενώ η αστική παραμένει, στα διακριτικά γνωρίσματά της, ο άγνωστος Χ. Κατά την άποψή μας, στον ελληνικό χώρο δεν έχει συγκροτηθεί ακόμη μια αστική κουλτούρα ως συνεκτικό

3. Βλ. στο πρόσφατο συγκεντρωτικό τόμο: Juri Lotman και Boris Ouspenski, "*Sémiotique de la culture russe*", Paris, L' Age d' Homme, 1990. Ορισμένες βασικές απόψεις τους βλ. πρόχειρα στο J. Lotman-B. Ouspenski, «Για το σημειωτικό μηχανισμό της κουλτούρας», *Σπείρα* (Β' περ.), 1 (1984), σσ. 103-127.

σημειωτικό σύστημα: βρίσκoμαστε μπροστά σε μια κατάσταση άμορφη, που συγκροτείται από ένα άθροισμα ετερόκλητων και αντιφατικών στοιχείων, ή στοιχείων χαλαρά δομημένων, που δεν έχουν παγιωθεί σε μια ενιαία συλλογική οντότητα που να διαθέτει αδιάλειπτη αυτοσυνειδησία και συσσωρευμένη εμπειρία. Κι αυτό βέβαια αποτελεί την αδυναμία της αλλά, από μια ορισμένη άποψη, και τη δύναμή της. Σύμφωνα με τη θεωρία Lotman-Ouspenski, αυτή ακριβώς η εσωτερική έλλειψη «τάξης», η ατελής οργάνωση,⁴ εξασφαλίζει στην ανθρώπινη κουλτούρα έναν πολύ μεγάλο δυναμισμό, που δεν απαντάται στα αυστηρά διατεταγμένα συστήματα και σχετίζεται με τις διευρυμένες δυνατότητες της συλλογικής μνήμης. Μένει προς απόδειξη πώς αυτή η δυνατότητα μπορεί ν' αξιοποιηθεί και να λειτουργήσει θετικά για τα εγγώρια πολιτισμικά συστήματα.

Σε παλαιότερη εργασία μας, επικεντρωμένη στον παραδοσιακό πολιτισμό της ελληνικής υπαίθρου, είχαμε προτείνει ως βασικό τυπολογικό κριτήριο τη διχοτομία *φύση vs κουλτούρα*, που, κατά το Lévi-Strauss, υπονοεί τις δυο βασικές κατηγορίες στις οποίες οι άνθρωποι διαιρούν τα σημασιακά σύμπαντα.⁵

Η διχοτομία αυτή υπονοεί τη διάκριση ανάμεσα σε δυο πρότυπα ζωής και κοινωνικής συμπεριφοράς. Οι θεωρητικά πιθανές σημασιοδοτήσεις των δυο αυτών κατηγοριών είναι κατά βάση τρεις: κατάφαση του *φυσικού προτύπου* και αντίθεση προς το *κοινωνικό πρότυπο*· κατάφαση του *κοινωνικού προτύπου* και αντίθεση προς το *φυσικό πρότυπο*· συγκερασμός και *ισορροπία των δύο*, δηλαδή υπέρβαση της αντινομίας, με κάποιο είδος διαμεσολάβησης ή υποκατάστασης. Η πρώτη εκδοχή (*υποταγή στο φυσικό πρότυπο*), στην ακραία της μορφή, αντιστοιχεί στη λατρεία της φύσης, δηλαδή σε μια *μυστικιστική αντίληψη* και μια *μυθική ερμηνεία του Κόσμου*, που θα μπορούσε να συσχετισθεί με μια *θεοκρατική κοινωνική οργάνωση ανατολικού τύπου*.⁶ Αντίστροφα, η εκδοχή της αποκλειστικής *προσήλωσης στο κοινωνικό πρότυπο* αντιστοιχεί στην *απομυθοποίηση της φύσης*, δηλαδή σε μια *ορθολογική αντίληψη* του Κόσμου, που ευνοεί την κατακτητική συμπεριφορά του ανθρώπου προς τη φύση και θα μπορούσε να συσχετιστεί με μια *βιομηχανική και ανταγωνιστική κοινωνική οργάνωση δυτικού τύπου*.⁷ Τέλος η

4. Στην περιφέρεια ενός συστήματος (κέντρο = οι πιο συγκροτημένες, οι πιο «λογικές» δομές) βρίσκονται σχηματισμοί, χωρίς φανερή δομικότητα, που επειδή περιλαμβάνονται στον εν γένει χώρο των σημειακών - επικοινωνιακών καταστάσεων, λειτουργούν ως δομές.

5. Βλ. λ.χ. *Les structures élémentaires de la parenté*, Paris, P.U.F., 1949, σ. 9 και *Anthropologie structurale deux*, Paris, Plon, 1973, σ. 374.

6. Η υποταγή στο φυσικό πρότυπο, τουλάχιστον ως γενική αρχή, ισχύει επίσης για πολλές από τις λεγόμενες «πρωτόγονες» κοινωνίες. Βλ. σχετικά Cl. Lévi-Strauss, *Anthropologie structurale deux*, ό.π., σ. 375.

7. Σχετικά μ' αυτό το μοντέλο πρβλ. A.J. Greimas-F. Rastier, "The interaction of semiotic constraints", *Vale French Studies*, τ. 41 (1968), σ. 93, όπου η κουλτούρα ορίζεται από όσα οι άνθρωποι αποδέχονται ως θετικά για τη ζωή τους, ενώ η φύση ορίζεται από όσα οι άνθρωποι απορρίπτουν ως αρνητικά. Αντίθετα, ο Lévi-Strauss, μολονότι αναγνωρίζει ότι ακόμη και στις «πρωτόγονες» κοινωνίες διάφορα πολιτιστικά στοιχεία εμφανίζονται σε θέση προτεραιότητας απέναντι σε αντίστοιχα φυσικά (βλ. λ.χ. *Le cru et le cuit*, Paris, Plon, 1964, σ. 274-75), παρατηρεί ότι η απόλυτη προτεραιότητα της κουλτούρας απέναντι στη φύση δεν είναι σχεδόν ποτέ δεκτή έξω από το κλίμα του βιομηχανικού πολιτισμού (*Anthropologie structurale deux*, ό.π., σ. 374-75).

άρση της αντινομίας και ο συγκερασμός φύσης-κουλτούρας, στη θεωρητική εκδοχή του, αντιστοιχεί σε μια ισορροπία ανθρώπου-Κόσμου, ατόμου-κοινωνίας, μυστικισμού και ορθολογισμού, αντίληψη που θα τολμούσαμε να συσχετίσουμε με μια αγροτική κοινοτική κουλτούρα μεσογειακού τύπου.⁸

Η παραπάνω τυπολογία δείχνει, ελπίζουμε, σε κάποιο βαθμό, την ουσιαστική σημασία που έχει στο γενικό τουλάχιστον προσανατολισμό μιας κοσμοθεωρίας ή ενός πολιτισμικού συστήματος η θέση του κοινωνικού φορέα τους απέναντι στη βασική διχοτομία φύση vs κουλτούρα. Πιστεύουμε πως η μελέτη των πολιτισμικών συστημάτων μ' αυτό το κριτήριο θα μπορούσε να φέρει στο φως, κοντά στις τρεις οριακές θέσεις που εντοπίσαμε, πολλές ακόμη ενδιάμεσες, που θα συμπλήρωναν το φάσμα των δυνατών σημασιοδοτήσεων του παραπάνω αντιθετικού ζεύγους. Και θέτουμε το ερώτημα μήπως από την τυπολογική επεξεργασία αυτού του φάσματος θα μπορούσε να προκύψει ένα γενικό κριτήριο για τη διάκριση και ταξινόμηση των ευρωπαϊκών πολιτισμικών συστημάτων σε ευρύτερες πολιτισμικές ενότητες.

Αυτά προτείνουμε το 1979.⁹ Αν τώρα θελήσουμε να εφαρμόσουμε αυτό το κριτήριο στο ζήτημα που μας απασχολεί, είμαστε υποχρεωμένοι να αντιμετωπίσουμε μιαν άλλη πλευρά του προβλήματος: ο προσανατολισμός του τοπικού πολιτισμικού μας συστήματος είναι διαφορετικός σε σχέση με τα συστήματα δυτικού τύπου.

Εδώ βέβαια μπαίνουν και άλλα ζητήματα, όπως π.χ., με βάση ποια πολιτισμικά πρότυπα ορίζεται η σημερινή ελληνική κοινωνία. Αν ορίζεται με βάση την παραδοσιακή αγροτική κουλτούρα — το μόνο συγκροτημένο σύστημα που διαθέτουμε — τότε σίγουρα δεν «ανήκουμε στη Δύση». Οπότε τίθεται εκ των πραγμάτων το ερώτημα πώς θα γίνει δυνατή η συνύπαρξη διαφορετικών — αν όχι αντίπαλων — πολιτισμικών συστημάτων, μέσα στα πλαίσια μιας ενιαίας Ευρώπης και ποιο περιεχόμενο ή ποια σκοπιμότητα μπορεί να έχει το ιδεολόγημα περί κοινού ευρωπαϊκού πολιτισμού.

8. Για τη μεσογειακή κοινωνία και κουλτούρα βλ. στις ακόλουθες εργασίες: J. Davis, *People of the Mediterranean. An essay in comparative social anthropology*, London, Henley and Boston, Routledge and Kegan Paul, 1977 (όπου και πλούσια βιβλιογραφία). F.G. Bailey (ed.), *Debate and Compromise. The Politics of Innovation*, Oxford, Blackwell, 1973. J. Berque, *Structures sociales du Haut-Atlas*, Paris, P.U.F., 1955. J.G. Peristiany (ed.), *Contributions to Mediterranean Sociology*, The Hague, Morton, 1968, -(ed.), *Honour and Shame. The Values of Mediterranean Society*, London, Weidenfeld and Nicolson, 1965, *Mediterranean Family Structures*, Cambridge-London-New York-Melbourne, Cambridge University Press, 1976. E.L. Sweet (ed.), *Peoples and Cultures of the Middle East*, 2 vols, New York, Natural History Press, 1970. F.J. Hobsbawm, *Primitive Rebels. Studies in Archaic Forms of Social Movement in the 19th and 20th Centuries*, Manchester, Manch. University Press, 1959. M. Mead (ed.), *Cultural Patterns and Technical Change*, Paris, Unesco, 1953. I.T. Sanders, "Village social organization in Greece", *Rural Sociology*, 18 (1953), 366-375.

9. Βλ. Ε.Γ. Καψωμένου, «Η αντίθεση φύση vs κουλτούρα στο ελληνικό δημοτικό τραγούδι», *Σημειωτική και Κοινωνία*. Διεθνές συνέδριο της Ελληνικής Σημειωτικής Εταιρείας (Θεσσαλονίκη, 22-23 Ιουνίου 1979), Αθήνα, Οδυσσεάς, 1980, σ. 230 (τώρα και στο βιβλίο μας: *Δημοτικό τραγούδι. Μια διαφορετική προσέγγιση*, Αθήνα, Αρσενίδης, 1990, σ. 203-209).